

BJORN KETELS*

Methoden voor omvangschattingen van verborgen populaties, met name illegalen

Sikkel, D., Heijden, van der, P.G.M., van Gils, G., Den Haag, Boom Juridische Uitgevers, 2006, 165p.

INLEIDING

Omvangschattingen van *hidden populations* brachten al veel pennen in beweging. De specifieke verdienste van het gerecenseerde werk schuilt dan ook in de convergentie van een stelselmatige doch bevattelijke opsomming én een grondige ontrafeling van een heel aantal belangrijke methodologische aspecten ter zake. Slechts combinaties van diverse technieken resulteren immers in een fundamenteel beter zicht op deze problematiek. Voor wie hierin wat interesse heeft, is het met dit boek smullen geblazen.

Hidden zijn die deelpopulaties die niet makkelijk kwantificeerbaar zijn, in het bijzonder omdat er geen complete lijst van de leden bestaat (dus geen steekproefkader) of omdat een dergelijke lijst weliswaar voorhanden is maar slechts moeizaam vastgesteld kan worden wie nu tot de verborgen populatie behoort. Gevolg: *probability sampling*, waarbij men respondenten op basis van toeval uit een *listing* plukt, is *a priori* uitgesloten. Bijzondere (lees: arbeidsintensieve en kostbare) methoden zijn vereist, temeer daar leden van verborgen populaties – gelet op de mogelijke stigmatisering en risico's die uit de bekendmaking van hun "lidmaatschap" kunnen voortvloeien – erg moeilijk te bereiken zijn en uiterst gereserveerd om aan onderzoeken mee te werken (DECORTE, 2000, 1; VANOVERMEIRE, 2004, 32). Het voorliggende rapport inventariseert, beschrijft en vergelijkt die methoden. Directe aanleiding daartoe was de wens van de Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie om een zogenaamde "illegalenmonitor" te creëren die de maatregelen in de strijd tegen de illegaliteit zou begeleiden. Illegalen, een typisch voorbeeld van een verborgen populatie, definiëren SIKKEL, VAN DER HEIJDEN en VAN GILS overigens als personen die zonder geldige verblijfsvergunning in Nederland vertoeven, ongeacht of zij (il)legaal het land binnenkwamen en/of arbeid verrichten.

Naast de inleiding, bevat het werkje drie vlot geschreven, begrijpelijke en logisch gestructureerde luiken, waarmee één of meerdere onderzoeksdoelstellingen corresponderen. Het luik *Methoden*, de hoofdmoot van het rapport, zoomt grondig in op de methodologische thematiek. Passeren achtereenvolgens de revue: de vangst-hervangstmethoden, de sneeuwbalsteekproeven, de *detection controlled estimation*, de

* Doctoraatsbursaal bij het Institute for International Research on Criminal Policy aan de Universiteit Gent.

1 Het boekje verscheen in de serie *Onderzoek en beleid*. Deze omvat de rapporten van door en in opdracht van het Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum verrichte onderzoek. Een complete lijst van alle WODC-rapporten is te vinden op de webstek www.wodc.nl. Daarlangs zijn ook de uitgebreide samenvattingen van de vanaf 1997 verschenen rapporten en de integrale teksten van de rapporten vanaf 1999 volledig kosteloos te downloaden.

surveys aan de hand van postcodes, de *randomized response*, de Delphimethode en enkele eenvoudige of binnen de Nederlandse context ontoepasbare “overige benaderingen” (de demografische methode, de *multiplier*-methode, de residuen- en de drie-kaartenmethode). Met uitzondering van deze summier besproken overige benaderingen, gebeurt de ontleding van de voornoemde methoden steeds volgens hetzelfde stramien. Telkens beschrijven de auteurs de essentie van de methode, de mate waarin zij zowel in wetenschap als praktijk ingang vond en gebruikt wordt, de inhoudelijke terreinen waarop zij is toegepast, de verschillende varianten van de methode, de struikelblokken, risico's en kosten die eraan verbonden zijn en de bruikbaarheid voor het schatten van het aantal illegalen. Steevast volgt een kernachtige samenvatting van de voornaamste krachtlijnen. De twee laatste luiken zijn heel wat korter maar daarom niet minder interessant. Het luik *Toepassingen op het gebied van aantallen illegalen* bevat immers een gamma aan relevante Nederlandse en internationale praktijkvoorbeelden. Met het vierde en laatste luik lopen de auteurs de verschillende *Opties voor een illegalenmonitor in Nederland* door. Hier vinden we ook een methodevergelijking. De titel van het boekje is echter wat misleidend, met name iets te beperkt. Hoewel de *omvang*-schatting van verborgen populaties de *corebusiness* vormt, behandelen de auteurs ook methoden die antwoorden bieden op meer gedetailleerde vragen naar *kenmerken* van de geschatte populaties.

METHODEN

Dit omvangrijke luik stemt overeen met de eerste twee onderzoeksdoelstellingen: een overzicht geven van de veelheid aan statistische methoden om, in het algemeen, de omvang van verborgen populaties te schatten alsook inzicht in die methoden die zich voor het tellen van illegalen lenen.

De grondige analyse is met diverse praktische voorbeelden gelardeerd en door middel van enkele ter zake dienende onderzoeken geïllustreerd. SIKKEL en co. zetten de fundamentele principes niet alleen helder en overzichtelijk uiteen, maar kaarten ook een aantal voor het terrein interessante problemen aan en formuleren nuttige suggesties. Bij de methoden waarvoor de literatuur geen toegankelijke overzichten oplevert, werden in bijlage ook de meer technische aspecten uitgewerkt die één van de leden van het onderzoeksteam in ieder geval zou moeten beheersen. Samen met de vele bibliografische verwijzingen, geeft dit de lezer een solide methodologische basis. Hierna beschouwen we een aantal (voor criminologische doeleinden) belangrijke punten in vogelvlucht.

De vangst-hervangstmethode zijn schattingsprocedures waarbij officiële cijfers als uitgangspunt fungeren (zie ook BOGAERTS, PLEYSIER en VANHEULE, 2004, 72). Meestal geschiedt de schatting op basis van *gekoppelde registraties*. Aan de hand van verschillende gelijktijdige of sequentiële *samples* en het (middels een merkteken) tellen van de elementen die in meerdere steekproeven opduiken, wordt de omvang van de doelpopulatie dan geraamd. In de sociale wetenschappen vindt deze techniek vooral toepassing bij probleemgroepen, zoals drugsgebruikers. De modernere modellen vereisen evenwel een zeer rijke dataset, waardoor het *de facto* soms moeilijk werken is. Pluspunt is dat SIKKEL, VAN DER HEIJDEN en VAN GILS concrete tips geven om een dergelijke onderneming toch tot een goed einde te brengen. Daarentegen zijn van schattingen op grond van *één enkele bestaande registratie* tot op heden weinig realistische toepassingen

voorhanden. Met reden hebben de auteurs oog voor de beperkingen van deze methoden en stellen ze dat het tussen de vangst-hervangst en het criminologisch relevante populatieschatten niet altijd liefde op het eerste gezicht is (zie eveneens BILLEVELD, 2005, 276; BOGAERTS, PLEYSIER en VANHEULE, 2004, 73-74).

De sneeuwbalsteekproef is een volgende optie om de afwezigheid van een steekproefkader te ondervangen. Deze vertrekt vanuit een initiële *sample* die daarna als het ware uitgolft; personen uit de startsteekproef brengen zelf respondenten aan, die andermaal nieuwe mensen contacteren, etc. Ofschoon de *snowballs* wegens het gevaar op vertekeningen en clustereffecten vaak niet erg hoog aangeschreven staan, zijn ze een in bepaalde gevallen te overwegen alternatief. Vooral bij moeilijk te onderzoeken populaties voelt een dergelijke steekproef zich als een vis in het water, zij het dat deze methode in de eerste plaats op de inhoudelijke problematiek of eigenschappen inzoomt (zie bijvoorbeeld DECORTE, 2000). Slechts secundair worden sneeuwbalsteekproeven gebruikt om de absolute of relatieve omvang van een *hidden population* te schatten.

Ook *detection controlled estimation* biedt mogelijkheden tot ramingen van verborgen populaties en tot schattingen van een behoorlijk groot aantal andere interessante kenmerken van overtreders en het opsporingsapparaat. Het betreft een flexibele analysetechniek die de laatste jaren in opmars is en – mits het respecteren van een aantal condities – weinig euvels oplevert. In se volgt de schatting uit een koppeling tussen de (uit elkaar getrokken) processen van overtreding en opsporing én de achterliggende kenmerken van de specifieke overtreders en controleurs.

Bij *surveys* op basis van postcodes dient het postcodebestand tot steekproefkader. Voor sterk aan bepaalde postcodegebieden of postcodegebieden van een bepaald type gelieerde populaties, kan men via postcodevariabelen tot omvangschattingen en bepaalde karakteristieken komen. Denken we bijvoorbeeld aan daklozen, drugsverslaafden, prostitué(e)s, illegalen,... Volgens de auteurs zijn er tot nog toe echter geen wetenschappelijk beschreven toepassingen van eigenlijke ramingen.

Studies wijzen uit dat *randomized response* een zeer adequate techniek is voor het correct meten van de prevalentie van sensitieve meningen, attitudes of gedrag (zie onder meer BILLEVELD, 2005, 223-225). Door meer bepaald het bedreigende karakter van vragen naar gevoelige onderwerpen te minimaliseren, daalt de kans op sociaalwenselijk ageren en durven respondenten eerlijker te zijn. Mits enkele voorafgaande instructies en statistische correcties bij de data-analyse, verhoogt deze welbekende bevragsingsmethode de validiteit van de antwoorden. Omdat voor betrouwbaarheid in de regel omvangrijkere steekproeven nodig zijn, belichten SIKKEL, VAN DER HEIJDEN en VAN GILS voornamelijk de *forced response*-methode van de *randomized response*. Die is bijzonder doelmatig waardoor iets kleinere samples reeds volstaan. Handig is trouwens dat de onderzoekers de website www.randomizedresponse.nl vermelden, met daarop meer informatie en nuttige links.

Vervolgens de Delphimethode. Deze niet-statistische techniek berust op de confluentie van de inschattingen van een panel van deskundigen met elk een eigen kijk op de omvang van een bepaalde *hidden population*. Nadat zij in een *kick-off* ronde hun persoonlijke meningen hebben geuit, zorgt een moderator voor de confrontatie tussen de diverse – geanonimiseerde – visies. Deze procedure wordt herhaald tot wanneer de opi-

nies convergeren dan wel onveranderd blijven. Gezien dit alles via de digitale snelweg behoorlijk vlot en met al bij al weinig kosten kan verlopen, is Delphi in heel wat toepassingsgebieden populair. Nochtans is de techniek niet onomstreden. Belangrijke problemen situeren zich immers op het vlak van de validiteit en de betrouwbaarheid. Daarenboven bestaat er geen literatuur waar de (eigenlijke) Delphimethode voor het schatten van de omvang van verborgen populaties werd aangewend.

PRAKTIJKVOORBEELDEN EN OPTIES VOOR EEN ILLEGALENMONITOR

Het volgende luikje correspondeert met de derde doelstelling: de lezer laten proeven van de praktijk van de illegalentellingen. Daartoe beoordelen SIKKEL, VAN DER HEIJDEN en VAN GILS internationale en Nederlandse praktijkvoorbeelden kritisch op hun methodologische merites. Terecht poneren zij dat de methodologie van het schatten van *hidden populations* nog in de kinderschoenen staat en dat succesvolle schattingen de investering van hulpbronnen en kwaliteit vergen. De voornoemde methoden zijn in de praktijk dus toepasbaar, zij het moeizaam en slechts op voorwaarde dat telkens welbepaalde aanpassingen worden doorgevoerd.

In het luik dat de keuze van een voor de (wetenschappelijk verantwoorde, publiek geloofwaardige en op korte termijn lonende) illegalenmonitor relevante methode dient te ondersteunen, besluiten de auteurs dan ook dat de enige begaanbare weg de schatting op basis van gekoppelde bestanden is. Voorafgaandelijk zetten SIKKEL en co. hun eerdere bevindingen naast elkaar en vergelijken ze het gros van de besproken technieken systematisch op bruikbaarheid in de nabije toekomst. Ook de "visualist" komt aan zijn trekken want op p. 143 ziet hij de essentiële kenmerken van de diverse methoden in een handelbaar overzicht samengebracht.

CONCLUSIE

SIKKEL, VAN DER HEIJDEN en VAN GILS verschaffen op behoorlijk wat vragen wetenschappelijk onderbouwde antwoorden en hebben tevens de nodige aandacht voor de precieze behoeften van practici. Het boekje blijft geenszins steken bij louter theoretische beschrijvingen, maar schuwt integendeel de kritische duiding niet en bevat ook concrete en doordachte aanbevelingen bij heikele punten. In zijn proloog stelt WODC-directeur Frans LEEUW zelfs expliciet dat, hoewel voornamelijk op literatuurstudie gebaseerd, de tekst ook gekruid is met de eigen empirie van de auteurs. Na het verorberen van deze hartige brok, beschikt de lezer over een grote dosis bagage om de problemen van het schatten van *hidden populations* te lijf te gaan (zie ook p. 30). De auteurs zijn echter fair en geven toe dat het werk géén lijst van pasklare oplossingen voor alle mogelijke problemen is. Zo wijzen ze bijvoorbeeld op opportuniteiten voor verder onderzoek, met name inzake het verband tussen de sneeuwbalsteekproeven en de vangst-hervangstmethoden waarmee in de statistische literatuur nog weinig is gedaan.

Het boek is eveneens zeer handzaam. Vooreerst vloeit dit voort uit de didactische vorm waarmee een goed gestructureerd, helder en overzichtelijk betoog correspondeert. Bovendien wordt de hanteerbaarheid gemaximaliseerd doordat het eigenlijke rapport zich door een Nederlandstalige en een Engelstalige samenvatting van telkens een tiental bladzijden geflankeerd weet. Waar dienstig zijn ook kruisverwijzingen opgenomen.

Aldus kan de lezer zich over de belangrijke knelpunten van specifieke methoden informeren en als het ware door de veelheid aan informatie zappen. De auteurs hanteren bij hun uiteenzetting in de regel een vlot en toegankelijk taalgebruik zodat ook de statistisch minder geschoolde lezer een goed beeld krijgt van een aantal begrippen en aspecten van de raming van verborgen populaties. Bij wijze van toetje vindt wie hier of daar toch op zijn honger zou blijven, aanknopingspunten voor verdere studie in de vele per onderdeel opgesplitste bibliografische referenties. Het betreft onder meer verwijzingen naar recente standaardwerken en naar bijdragen in hooggeschatte wetenschappelijke tijdschriften.

Kortom: het rijkelijk gestoffeerde document is wel degelijk een naslagwerk dat inzicht biedt in de beschikbare alternatieven voor het schatten van de omvang van *hidden populations*. Het lost de verwachtingen in en is dan ook een aanwinst op mijn boekenplank, een waardevol instrument voor studenten en een aanrader voor onderzoekers. Het behoorlijk grote aantal zet- en/of schrijffoutjes doet daaraan niet af.

BIBLIOGRAFIE

BIJLEVELD, C.C.J.H., *Methoden en technieken van onderzoek in de criminologie*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2005, 316 p.

BOGAERTS, S., PLEYSIER, S. en VANHEULE, S., "De vangst-hervangst methode voor de schatting van delinquente populaties", *Panopticon 2004*, 72-76.

DECORTE, T., *The taming of cocaine. Cocaine use in European and American cities*, in *Criminological Studies*, Brussel, VUB University Press, 2000, 499 p.

VANOVERMEIRE, J., "Radicalisering van genot – Bouwstenen voor een analyse van de Ecstasycultuur", *Panopticon 2004*, 30-46.